

Олександр Геннадійович **ТІНЬКОВСЬКИЙ**
аспірант, Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4216-4950>
e-mail: tinkovskiy@gmail.com

ОБОВ'ЯЗОК ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДОВОДИТИ НЕВИНУВАТІСТЬ НАРІВНІ З ВІНОЮ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ ПРОБЛЕМИ

У статті досліджено правову природу обов'язку органів досудового розслідування доводити невинуватість особи нарівні з виною як прояв реалізації принципу презумпції невинуватості. Проаналізовано норми КПК України та практику ЄСПЛ, визначено концептуальні й галузеві проблеми правозастосування, запропоновано шляхи вдосконалення судового контролю та механізми запобігання обвинувальному ухилу в досудовому провадженні.

Ключові слова: презумпція невинуватості, досудове розслідування, доказування, обвинувачення, виправдувальні докази, судовий контроль, обвинувальний ухил

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Обов'язок органів досудового розслідування вразувати не лише докази вини, а й обставини, що свідчать про невинуватість особи, є одним з ключових питань кримінального процесу. Значна кількість наукових публікацій та прикладів із практики вказують на те, що сторона обвинувачення нерідко фокусується на зборі доказів, що підтверджують винуватість підозрюваного чи обвинуваченого, і водночас ігнорує чи замовчує потенційно виправдувальні факти. Це створює ризик формування обвинувального ухилу в ході досудового розслідування, що є несумісним з принципом презумпції невинуватості, закріпленим у Конституції України, КПК України та міжнародно-правових актах, ратифікованих Україною.

Сприяє такій однобічності не лише високий рівень навантаження на слідчих і прокурорів, а й низка процедурних прогалин і недоліків у правозастосуванні. Зокрема, формальне трактування ст.ст. 91 та 92 КПК України [1], які встановлюють необхідність повного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи, призводить до недостатнього вивчення доказів на користь особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. Крім того, є організаційні чинники, зокрема, бажання швидше направити провадження до суду, через які презумпція невинуватості сприймається як декларативний припис, а не як основоположна засада кримінального процесу. У підсумку проблема полягає в необхідності сформувати вітчизняну практику, за якої обов'язок доведення невинуватості особи нарівні з винуватістю буде реалізовано на нормативному й організаційному рівнях, що стане дієвою гарантією захисту прав та інтересів кожного, хто потрапляє у сферу кримінального судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання засад кримінального провадження, їх класифікації, змісту та ролі в практиці кримінального процесу є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед них: Ю.П. Аленін, В.К. Волошина, О.І. Галаган, І.В. Гловюк, М.О. Громов, Ю.М. Грошевий, Ю.В. Гуцуляк, Т.М. Добровольська, А.Я. Дубинський, Г.В. Кудрявцева, О.П. Кучинська, О.М. Ларін, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, Т.М. Мірошниченко, М.М. Михеєнко, В.В. Навроцька, В.В. Назаров, В.Т. Нор,

М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, М.С. Строгович, В.Я. Тацій, В.М. Тертишник, А.Р. Гуманянц, З.М. Топорецька, Л.Д. Удалова, І.Я. Фойницький, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та ін.

У працях цих авторів висвітлено фундаментальні аспекти принципів кримінального провадження, зокрема змагальності, об'єктивності та презумпції невинуватості. Проте проблематика обов'язку органів досудового розслідування, – доводити не лише вину, а й невинуватість особи, – як самостійний науковий об'єкт залишається досить обмеженою в дослідженні. Недостатньо розробленими є питання про місце цього обов'язку в системі галузевих засад кримінального процесу, його нормативне закріплення та практичну реалізацію.

МЕТА статті – з'ясування правової природи та практичного значення обов'язку слідчих і прокурорів доводити невинуватість нарівні з виною – обов'язку, що впливає з презумпції невинуватості й закріплено у кримінальному процесуальному законодавстві України. Також стаття має на меті виявити ключові проблеми, що заважають ефективній реалізації цього обов'язку на досудовому етапі, та запропонувати шляхи вдосконалення нормативної бази й правозастосовної практики.

РЕЗУЛЬТАТИ

Чимало науковців наголошують на принциповому значенні презумпції невинуватості у кримінальному процесі як ключового галузевого принципу кримінального процесу.

Так, В.М. Тертишник до галузевих принципів кримінального процесу передусім відносить презумпцію невинуватості обвинувачуваного [5, с. 38–39].

Л.М. Лобойко до галузевих принципів відносить презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини [4, с. 67].

О.І. Галаган зазначає, що тільки в межах кримінального провадження діють галузеві (кримінальні процесуальні) засади, зокрема презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини [2, с. 171].

Як ми бачимо, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини є однією з фундаментальних засад кримінального провадження та основною гарантією права на справедливий судовий розгляд, що є керівним аспектом становлення та вдосконаленню демократичної системи держави. Безперечно, нормативне

закріплення цієї засади на національному та міжнародному рівнях та покращення механізму її реалізації на всіх стадіях має велике значення у кримінальному провадженні. Проте нині механізм забезпечення реалізації принципу презумпції невинуватості потребує подальшого вдосконалення [3].

Однак нерідко правозастосовні помилки виникають через упередженість правозастосовника. Одним із прикладів такого явища є т.зв. обвинувальний ухил у правозастосуванні, коли посадовець схильний вважати особу винною ще до ретельного аналізу доказів та обставин справи [6].

У результаті відбувається звуження процесу доказування, зосереджене переважно на аргументах проти підозрюваного чи обвинуваченого, тоді як докази на користь особи або прямо ігноруються, або досліджуються поверхово. Такий підхід фактично нівелює фундаментальний зміст презумпції невинуватості, адже практика стає ближчою до «презумпції винуватості»: від підозрюваного очікують виправдань і пояснень, а органи досудового розслідування не завжди вважають за потрібне шукати можливі виправдувальні обставини.

Виходячи з положень ст.ст. 17 та 91 КПК України [1] випливає, що процес доказування у кримінальному провадженні має бути всеосяжним і неупередженим, оскільки законодавець наголошує не лише на необхідності доведення вини особи, а й на обов'язку виявляти та фіксувати будь-які факти, що потенційно можуть вказувати на відсутність складу злочину чи наявність підстав для закриття провадження. Згідно зі ст. 17 КПК України [1] особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено обвинуваченням у встановленому законом порядку, а всі сумніви у доведеності її вини мають тлумачитися на її користь. Водночас підозрюваний чи обвинувачений не зобов'язаний самостійно доводити свою невинуватість, що логічно переносить фокус відповідальності за повне й об'єктивне з'ясування обставин справи саме на сторону обвинувачення – слідчого і прокурора.

Ст. 91 КПК України [1] прямо встановлює обов'язок встановлювати не тільки подію кримінального правопорушення та винуватість, але й обставини, які «виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження». Такий підхід підтверджує, що законодавець не надає пріоритету доказам виключно обвинувачувального характеру: доказова діяльність передбачає з'ясування як тих фактів, що підтверджують вину, так і тих, що спростовують припущення про причетність особи до злочину. Зі свого боку, ст. 284 КПК України [1] визначає конкретні випадки, за яких кримінальне провадження підлягає закриттю, зокрема коли відсутня подія кримінального правопорушення, відсутній склад злочину або не здобуто достатніх доказів вини особи. З цього випливає, що належний збір доказів «на користь» особи, включно з тими, що можуть підтвердити її алібі, довести відсутність складу правопорушення чи свідчити про інші підстави для припинення переслідування, є такою ж невід'ємною частиною доказування, як і збір доказів обвинувачення.

Так, КПК України фактично ставить докази, що можуть виправдати особу, і докази обвинувального характеру в однакове правове поле. Це означає, що обов'язок слідчих і прокурорів охоплює комплексне вивчення

всіх обставин справи, включно з тими, які можуть свідчити про невинуватість чи відсутність складу злочину. Такий підхід узгоджено з презумпцією невинуватості, оскільки органи досудового розслідування мають демонструвати неупередженість, збираючи повний спектр доказів і даючи змогу суду в подальшому зважувати їх у сукупності в ухваленні законного й обґрунтованого рішення.

Як видно, логіка презумпції невинуватості передбачає, що сторона обвинувачення має не просто збирати докази проти особи, а й виявляти та фіксувати інформацію, яка спростовує версію про її винуватість чи може підтвердити алібі. Лише всебічний підхід до збирання доказів дає змогу сформувати повну картину події й дати суду можливість неупереджено зважити доказову базу, встановивши, які саме факти є більш переконливими. Так, презумпція невинуватості має розглядатися не лише як декларативне гасло, а як реальний процесуальний обов'язок для слідчих і прокурорів, які зобов'язані проявляти максимально можливу сумлінність у пошуку й дослідженні фактів, що можуть виправдати особу.

Якщо звернутись до практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), то побачимо, що обов'язок органів досудового розслідування забезпечувати дотримання презумпції невинуватості передбачає активну діяльність слідчого та прокурора не тільки стосовно збору доказів вини особи, але й пошуку та фіксації доказів, здатних спростовувати пред'явлене обвинувачення. Це безпосередньо впливає з положення п. 2 ст. 6 Конвенції, відповідно до якого тягар доведення вини покладено саме на сторону обвинувачення [7].

Суд особливо підкреслює, що всі сумніви в рамках кримінального провадження повинно бути витлумачено виключно на користь обвинуваченого (принцип *in dubio pro geo*). З огляду на це органи досудового розслідування мають не тільки збирати докази вини, але й активно виявляти і досліджувати факти, які можуть свідчити про невинуватість особи, запобігаючи ситуаціям, коли особа змушена самостійно спростовувати необґрунтовані звинувачення [8, 9].

Водночас недобросовісна поведінка слідчих та прокурорів, яка полягає у маніпулюванні доказами чи свідомому нехтуванні доказами невинуватості, становить грубе порушення презумпції невинуватості та суттєво впливає на справедливість усього процесу [10]. Це додатково підтверджує необхідність ретельного й об'єктивного ставлення до всіх без винятку доказів у справі.

Так, практика ЄСПЛ чітко формує стандарт, за яким обов'язок слідчого та прокурора доводити вину одночасно охоплює і необхідність пошуку та фіксації всіх обставин, які можуть свідчити на користь особи, забезпечуючи повноту, об'єктивність та справедливість досудового розслідування.

Однак, попри чітке визначення цих вимог у національному законодавстві та у практиці ЄСПЛ, на практичному рівні виникає низка проблем, пов'язаних з реалізацією зазначеного стандарту. Такі концептуальні та галузеві проблеми мають як загальнотеоретичне, так і суто практичне підґрунтя. На концептуальному рівні найбільша суперечність полягає в тому, що, попри проголошену презумпцію невинуватості, органи досудового розслідування здебільшого діють згідно з логікою

«обвинувальної моделі» кримінального процесу. Ця модель ґрунтується на прагненні якомога швидше підтвердити вину особи, тоді як факти, здатні спростувати винуватість чи виправдати підозрюваного, іноді залишаються поза увагою або цілеспрямовано ігноруються. Подібна практика породжує обвинувальний ухил, що де-факто перетворює презумпцію невинуватості з реального процесуального механізму на суто декларативний принцип.

Загальноправова природа обов'язку пошуку виправдувальних доказів нівелюється низкою специфічних «галузевих» проблем, притаманних саме кримінальному досудовому провадженню. По-перше, наявні прогалини в законодавчому регулюванні не завжди забезпечують дієві важелі контролю за виконанням цього обов'язку: КПК України встановлює загальний обов'язок – з'ясувати всі обставини, але бракує чітких приписів до відповідальності за свідоме або недбале ігнорування виправдувальних фактів. По-друге, велике навантаження на слідчих, обмежений час на розслідування та тиск з боку статистики «розкриття злочинів» формують середовище, в якому виправдувальні докази лишаються недослідженими через брак ресурсів, а інколи й професійної мотивації. Й, нарешті, є проблема недостатньої обізнаності окремих слідчих та прокурорів із механізмами застосування норм до обов'язковості збору всіх видів доказів: у результаті сформовані в межах системи практики та стереотипи заважають їм проявляти належну ініціативу в пошуку фактів, що «не вписуються» в первинну версію обвинувачення.

З огляду на зазначені вище концептуальні та галузеві проблеми одними з найбільш ефективних механізмів для їх подолання може стати розширення повноважень слідчого судді стосовно контролю за повнотою та неупередженістю досудового розслідування, а також запровадження додаткової підстави для відводу слідчого чи прокурора в разі умисного чи системного ігнорування доказів, що виправдовують підозрюваного.

Посилення судового контролю може передбачати необхідність внесення змін до КПК України, які конкретизують і розширюють повноваження слідчого судді у сфері перевірки дотримання слідчими та прокурорами вимог до всебічності й об'єктивності розслідування. Зокрема, може бути встановлено, що під час розгляду клопотань сторони обвинувачення про застосування або продовження заходів забезпечення кримінального провадження, продовження строків досудового розслідування, слідчий суддя матиме право вимагати від слідчого чи прокурора подання відомостей про те, які саме слідчі (розшукові) дії проведено з метою виявлення фактів, що свідчать про невинуватість особи. Водночас слідчий суддя повинен отримати повноваження давати процесуально обов'язкові вказівки стороні обвинувачення стосовно обов'язку провести конкретні слідчі дії, якщо вбачатиме, що вони необхідні для всебічного дослідження обставин справи, та перевірки версії сторони захисту. Також слід передбачити можливість винесення слідчим суддею окремої ухвали з метою реагування на факти ігнорування чи свідомого приховування виправдувальних доказів, направляючи такі ухвали керівникам відповідних слідчих органів чи прокуратури для проведення службових перевірок.

Також ефективним додатковим засобом забезпе-

чення об'єктивності розслідування може стати введення нової підстави для відводу слідчого або прокурора. Так, якщо у досудовому провадженні буде встановлено, що слідчий або прокурор свідомо, необґрунтовано або системно відмовляється проводити слідчі дії, які можуть підтвердити невинуватість особи, це повинно бути чітко визначено законодавцем як підстава для заявлення відводу. Водночас необхідно передбачити чіткий процесуальний порядок заявлення та розгляду таких відводів. Зокрема, слідчий суддя має отримати повноваження оперативно розглядати подібні заяви захисту, виносячи вмотивоване рішення, яке б зобов'язувало керівника органу досудового розслідування замінити слідчого чи прокурора у відповідному кримінальному провадженні. Це дасть змогу уникати ситуацій, коли через упередженість або систематичне нехтування доказами, що не узгоджуються з початковою версією слідства, суттєво порушується принцип презумпції невинуватості та обмежуються права підозрюваного чи обвинуваченого.

Запропоновані механізми, реалізовані у комплексі, матимуть важливе практичне значення, сприятимуть зменшенню обвинувального ухилу та забезпечать реальну реалізацію засади презумпції невинуватості у кримінальному процесі України.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що обов'язок органів досудового розслідування доводити не лише винуватість, а й невинуватість особи є одним з фундаментальних аспектів реалізації принципу презумпції невинуватості у кримінальному процесі України. Нормативне регулювання цього питання на рівні КПК України та міжнародних стандартів передбачає, що слідчий і прокурор мають приділяти однаково увагу збору доказів як обвинувального, так і виправдуального характеру, забезпечуючи тим самим об'єктивність і всебічність розслідування.

Однак на практиці реалізація цього обов'язку стикається з серйозними концептуальними та галузевими проблемами, серед яких найбільш критичною є обвинувальний ухил у діяльності органів досудового розслідування. В результаті факти, що можуть свідчити на користь особи, часто залишаються поза увагою або цілеспрямовано ігноруються, що призводить до порушення права на справедливий суд та знижує рівень довіри суспільства до системи кримінального правосуддя загалом.

Для вирішення зазначених проблем запропоновано два ключові механізми: посилення судового контролю за діяльністю слідчих і прокурорів та введення додаткової підстави для відводу цих осіб у разі умисного чи системного нехтування виправдувальними доказами. Реалізація цих пропозицій вимагає внесення відповідних змін до кримінального процесуального законодавства, що сприятиме формуванню дієвого механізму забезпечення презумпції невинуватості.

Отже, лише системний підхід до нормативного вдосконалення, посилення судового контролю, а також відповідальне ставлення правоохоронних органів до збирання доказів дасть змогу повністю забезпечити баланс між інтересами обвинувачення і захисту, гарантувати належну реалізацію презумпції невинуватості й утвердити засади справедливого і демократичного кримінального процесу в Україні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Галаган О.І. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167–172.
3. Кошель В.В., Павлов Р.В. Сучасні аспекти презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини як засади кримінального провадження. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 114–117.
4. Лобойко Л.М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України: монографія. Донецьк, 2004. 216 с.
5. Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: монографія. Дніпропетровськ, 2009. 404 с.
6. Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 груд. 2024 р.). Дніпро, 2025. С. 323.
7. Барбера, Мессеге і Хабардо проти Іспанії: рішення Європейського суду з прав людини від 06 груд. 1988 р., заява № 10590/83, § 77. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57429>
8. Айдаришч проти Хорватії: рішення Європейського суду з прав людини від 15 груд. 2011 р., заява № 7177/06, § 51. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107989>
9. Меліх і Бек проти Чеської Республіки: рішення Європейського суду з прав людини від 24 лип. 2008 р., заява № 35450/05, §§ 49–55. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87829>
10. Батіашвілі проти Грузії: рішення Європейського суду з прав людини від 10 жовт. 2019 р., заява № 8284/07, § 79. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-196374>

References

1. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2013. No. 9–10, No. 11–12, No. 13. Art. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (in Ukrainian).
2. Halahan O.I. The concept and system of principles of criminal proceedings. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. 2013. No. 4. pp. 167–172. (in Ukrainian).
3. Koshel V.V., Pavlov R.V. Modern aspects of the presumption of innocence and ensuring proof of guilt as a principle of criminal proceedings. *Young Scientist*. 2018. No. 11 (63). pp. 114–117. (in Ukrainian).
4. Loboiko L.M. The principle of dispositiveness in the criminal procedure of Ukraine: monograph. Donetsk: Law Academy of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 2004. 216 p. (in Ukrainian)
5. Tertyshnyk V.M. Rule of law and ensuring the establishment of truth in the criminal procedure of Ukraine: monograph. Dnipropetrovsk, 2009. 404 p. (in Ukrainian)
6. Actual problems of state-building, law-making and law enforcement: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Dnipro, 5 December 2024). Dnipro, 2025. P. 323. (in Ukrainian)
7. Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain: Judgment of the European Court of Human Rights, 6 December 1988, Application No. 10590/83, § 77. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57429>
8. Aidaric v. Croatia: Judgment of the European Court of Human Rights, 15 December 2011, Application No. 7177/06, § 51. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107989>
9. Melich and Beck v. the Czech Republic: Judgment of the European Court of Human Rights, 24 July 2008, Application No. 35450/05, §§ 49–55. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87829>
10. Batiashvili v. Georgia: Judgment of the European Court of Human Rights, 10. October 2019, Application No. 8284/07, § 79. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-196374>

Oleksandr TINKOVSKIY

postgraduate student, Donetsk State University of Internal Affairs

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4216-4950>

e-mail: tinkovskiy@gmail.com

THE DUTY OF PRE-TRIAL INVESTIGATION BODIES TO PROVE INNOCENCE ON AN EQUAL BASIS WITH GUILT: CONCEPTUAL AND SECTORAL ISSUES

The paper examines the legal nature and practical implementation of the duty of pre-trial investigation bodies to prove a person's innocence on an equal basis with guilt as a manifestation of the presumption of innocence principle. The author analyzes the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the case law of the European Court of Human Rights, highlighting conceptual and sectoral problems in law enforcement practice. Particular attention is paid to the risks of a prosecutorial bias that arises when investigators and prosecutors focus exclusively on gathering evidence of guilt while ignoring exculpatory circumstances. The paper substantiates that such an approach contradicts the purpose of criminal proceedings and violates the balance between the parties to the process. It is argued that the presumption of innocence imposes a positive obligation on investigators and prosecutors to ensure an objective and comprehensive collection of all evidence, including that which may indicate the absence of guilt. The author proposes mechanisms for improving the effectiveness of this duty through strengthening judicial control over the completeness and impartiality of the pre-trial investigation and introducing an additional ground for disqualifying investigators or prosecutors who deliberately disregard exculpatory evidence. These measures are expected to enhance compliance with international fair trial standards and ensure genuine implementation of the presumption of innocence in the criminal justice system of Ukraine.

Keywords: *presumption of innocence, pre-trial investigation, evidence, prosecution, exculpatory evidence, judicial control, prosecutorial bias*